

Kamu-STK İşbirliği Örneği Olarak Verem Savaşı Dispanserleri

Prof. Dr. Zeki Kılıçaslan

1957 yılında Trabzon Araklı'da doğdu. Araklı Merkez İlkokulu, İstanbul Sağımcılar Lisesi ve İstanbul Tıp Fakültesini bitirdi (1980) 1984 yılında İstanbul Tıp Fakültesinde Göğüs Hastalıkları Uzmanı oldu. Çamlıca Askeri Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Erzurum Göğüs Hastalıkları Hastanesi ve Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesinde çalıştı. 1989 yılında Doçent, 1994 yılında Profesör unvanını kazandı. Halen çalışmaya devam ettiği İstanbul Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalında çeşitli yıllarda başkanlık görevini yürüttü. Tüberküloz ve Mesleki Akciğer Hastalıkları konuları ilgilenmektedir. 2009 yılında Türk Tabirleri Birliği Nusrat Fişek Halk Sağlığına Hizmet Ödülünü kazandı.

Doğrudan Gözetimli Tedavi Stratejisi (DGTS) yaklaşımı ile Dünya'da tüberküloz kontrolünde önemli ilerlemeler kaydedilmesine rağmen HIV/AIDS salgını ve sosyoekonomik sorunlarla birlikte özellikle az ve orta gelişmiş ülkelerde tüberküloz halk sağlığının temel konularından biri olmaya devam etmektedir. Temel DGTS uygulamaları yanında hastalık kontrolü için; tüm sağlık sisteminin güçlendirilmesi, toplum ve hastaların programa aktif katılımının sağlanması ve program için ek mali kaynakların bulunmasında sivil toplum örgütleri (STK) olarak derneklere önemli bir rol düşmektedir.

Ülkemiz tüberküloz kontrolünde Kamu/STK işbirliği açısından oldukça önemli ve özgün bir geçmişe sahiptir. Türkiye'de tüberkülozun salgın halinde olduğu 1918-1945 yılları arasında veremle mücadele hemen hemen sadece dernekler tarafından yürütülmüştür. 1945'ten itibaren Sağlık Bakanlığı'nın yönetiminde gelişen ve yaygınlaşan verem mücadelesinde de dernekler yine kamu ile başarılı bir işbirliği içinde önemli roller üstlenmiştir. Verem Savaşı Dernekleri'nin verem savaşına farklı alanlarda anlamlı katkıları olmasına rağmen bunların en önemlilerinden birisi Verem Savaşı Dispanserleri yoluyla olmaktadır. Dernekler bizzat kendileri tarafından işletilen Verem Savaşı Dispanserleri veya Sağlık Bakanlığı'nın işlettiği dispanserlerin çalışmalarına verdikleri destekle Kamu/STK işbirliğinin güzel bir örneğini ortaya koymuşlardır.

Verem Savaşı Derneklerinin Kuruluşu ve Gelişmeleri

Ülkemizde veremle mücadeleye gönüllü

kuruluşlarla (STK) başlanmıştır. Bu amaçla ilk defa 1918 yılında İstanbul'da Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti kurulmuştur. Bu dernek veremle ilgili bazı bilgilendirici yayınlar yapmış, ayrıca İstanbul Haydarpaşa Tıp Fakültesi civarında bir iki baraka kurarak tüberkülozlu hastaları tedaviye çalışmıştır. Osmanlı döneminde kurulan dernek Mondros mütaresesinin imzalanması ve 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un işgali üzerine çalışmalarına son vermek zorunda kalmıştır.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk Verem Savaşı Dernekleri İzmir ve Balıkesir'de 1923 yılında kurulmuştur. İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti, aralarında Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti kurucularının da bulunduğu bir heyet tarafından 1927 yılında yeniden kurulmuştur. Derneğin ismi 1964 yılında İstanbul Verem Savaşı Derneği olarak değiştirilmiştir. İzmir, Balıkesir ve İstanbul'dan sonra 1944 yılında Samsun ve Denizli dernekleri kurulmuş, daha sonra diğer illerdeki derneklerin kurulması ile dernek sayısı giderek artmıştır. 1980 yılında 222'ye ulaşan VSD sayısı zaman içinde azalarak 2014 yılında 120'ye düşmüştür.

1948 yılında İstanbul'da toplanmış olan tüberküloz konferansına katılan 48 yerel dernek tarafından Ulusal Verem Savaşı Derneği kurulmuştur. Ulusal derneğin üye sayısı daha sonra 180'e çıkmıştır. Derneğin ismi 1973 yılında Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği olmuştur. 1987 yılında feshedilen bu dernek yerine Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu kurulmuş, bu dernek 1989 tarihinde halen faaliyetini sürdüren Türkiye Ulusal Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu (TUVSDF) adını almıştır.

Derneklerin Verem Savaşına Katkıları

Verem Savaş Dernekleri, verem mücadelesine kontrol programının oluşturulması, dispanser ve hastane yapımı, sağlık hizmeti sunumu, TB ile ilgili sağlık çalışanlarının eğitimi, bilimsel araştırmalar, ulusal bilimsel kongre ve toplantıların organizasyonu, halk eğitimi, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi ve sosyal yardımlar gibi çeşitli katkılar yapmış ve yapmaya devam etmektedir.

Dernek Dispanserlerin Kuruluşu ve İşletilmesi

Verem Savaşı Derneklerinin (VSD) verem mücadelesine katkılarının en somut alanlarından birisi Verem Savaşı Dispanserleri aracılığı ile olanlardır. 1923 yılında kurulan İzmir VSD ilk hedef olarak bir dispanser oluşturmaya karar vermiş ve "Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriyesi Hasta Bakım ve Muayenesi" adıyla sadece veremlilere değil, tüm hastalara hizmet veren geçici bir muayenehane açmıştır.

1927 yılında kurulan İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti'nin yenilenen tüzüğü'nün 2. Maddesinde belirtilen amaçlarından biri, "verem hastanesi, sanatoryum, dispanser ve benzeri tanı ve tedavi merkezleri açmaktır". Bu tesislerin kurulması, işletilmesi ve yürütülmesi için de Hükümet, Sağlık Bakanlığı, belediyeler, özel idareler, sivil toplum örgütleri, gerçek ve tüzel kişiler nezdinde girişimde bulunmak maddi ve manevi destek sağlamak ve gereğinde iş birliğinde bulunulacağı belirtilmektedir.

Türkiye'de ilk Verem Savaşı Dispanseri İstanbul Derneği tarafından 1928 yılında Eyüp'te Belediye'ye ait bir binanın iki oda-

sında faaliyete geçirildi. Bu dispenserin çalışmaları Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Tevfik İsmail Gökçe ve Dr. Fazıl Şerafettin tarafından yürütülüyordu. Eyüp Dispanseri, gerçekleştirilmiş olduğu faaliyetlerle ülkedeki dispanser çalışmalarına öncülük etmiştir. Burada hastalara ait kayıtlar tutulmuş, aile bireyleri incelenerek takip edilmiş, hastalara yardım edilmiş, hemşireler tarafından ev ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yoksul hastaların ilaçlarını ücretsiz olarak temin etmek için Şehremaneti'nin (Belediye) eczanelerindeki kontenjanlardan yararlanılmıştır.

İzmir VS dispenseri ise 1931 yılında hizmete girmiştir. Başta İstanbul olmak üzere, dernekler tarafından yaptırılan ve işletilen dispanser sayıları zamanla giderek artmıştır. İstanbul'da 1964 yılına gelindiğinde dernek tarafından yapılan dispanser sayısı 22'ye ulaşmıştır. Bu yıllar içinde Bursa Verem Savaş Derneği 2 dispanser, Ankara VSD 6 dispanser kurarak hizmet etmişlerdir. Bu iller dışında Aydın, Diyarbakır, Mersin, Erzurum, Antalya, Denizli, Adana, Malatya dernekleri de dispanserler yapmış ve işletmişlerdir.

1950 yılında Türkiye'de var olan 45 dispanserden 33'ü, 1955'de 86 dispanserden 43'ü, 1965'de 133 dispanserden 46'sı dernekler tarafından çalıştırılırken bu rakam 1980 yılında 257 dispanserden 33'e düşmüştür (Tablo 1). Dernekler tarafından işletilen dispanserlerin toplam ülke çapında yapılan verem savaşı faaliyetlerine önemli oranda katkısı ise bu sayıların da üzerindedir. Örneğin 1974 yılı rakamları esas alınırsa yapılan muayenelerin üçte biri, yapılan BCG ve PPD uygulamalarının yarısına yakını, yeni bulunan hastaların dörtte biri dernek dispanserleri tarafından gerçekleştirilmiştir (Tablo 2).

Bazı Dispanserlerin Kurulup Kamuya Devredilmesi

Bunun da ötesinde Verem Savaş Dispanserlerinin sayısını artırmak için devlet tarafından farklı bir yol daha izlenmiştir. Bürokratik engellerden kurtularak (DPT müsaadesi, kamulaştırma, inşaat için ihaleye çıkılması zorunluluğu gibi) işlemleri hızlandırmak için Sağlık Bakanlığı kendi bütçesinden pay ayırarak verem savaşı derneklerine ödenek transferi yoluna gitmiştir. 1960 yılında ihdas edilen Verem Savaşı Genel Müdürlüğü'nün "Yıllık Çalışma Raporlarından" edinilen bilgilere göre Bakanlıktan derneklere 1965 yılında 6.500.000 (108 derneğe verilmek üzere), 1975 yılında 12.000.000, 1985 yılında 15.000.000 TL ödenek temin edilmiştir. Verem Savaşı Dernekleri Sağlık Bakanlığı'ndan aldıkları bu ciddi destekler ile hızlı bir şekilde dispanser yaptırmaya başlamıştır. 1947 ve 1980 yılları arasında 100 il ve ilçede 121 verem savaş dispanseri dernekler tarafından yaptırılarak Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Aynı şekilde 40 verem savaş

dispanserine röntgen cihazı dernekler tarafından alınmıştır.

Yasal Zemin

Derneklerin bu şekilde etkili ve kamu ile uyumlu bir çalışma yapabilmesinin koşulu şüphesiz ki devletin oluşturduğu yasal yaklaşım ile mümkün olmuştur. Öncelikle 1930 yılında çıkan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 120. Maddesi "Veremle mücadele cemiyetlerine ait müesseselerle bu cemiyetler tarafından tatbik edilen mücadele tedbirleri sıhhat ve içtimai muavenet vekâletinin murakabesine (denetimine) tabidir" denilerek çalışmaların standartları oluşturulmuştur. Öte yandan çıkarılan iki kanunla derneklere önemli maddi destek sağlanmıştır. 1948 yılında çıkarılan 5237 sayılı kanunla belediyelerin eğlence vergisinden %10'luk payın Verem Savaşı Dernekleri'ne aktarılması ve yine 1949 yılında çıkarılan 5368 sayılı kanun ile devletin verem savaşı derneklerinin çalışmalarına para, malzeme ve personel yardımı yapması kabul edilmiştir. Bu iki yasa Türkiye'de Verem Savaşı Derneklerinin etkili çalışmaları için sağlam bir temel oluşturmuştur. Hastalığın çok gündemde olduğu yıllarda halkın gönüllü katkıları mücadeleye önemli maddi kaynak sağlarken hastalığın gündemden düşmeye başladığı yıllarda maddi desteğin devamı bu yasalarla garanti altına alınmıştır.

Sosyal Komiteler

Derneklerin mücadeleye katkısı sadece dispanser binası yapımı veya rutin dispanser hizmetleri ile sınırlı kalmamış, özgün başka faaliyetler de gerçekleştirmiştir. Verem Savaşı Dernekleri dispanserlerin takibinde olan hastalara yardım etmek için sosyal komiteler kurmuşlardır. Hayırsever bayarlardan ve dispanser hemşirelerinden oluşan bu komitelerin yardım faaliyetleri hastaların dispansere bağlanmalarında ve tedaviye uyumlarında ciddi katkı sağlamıştır. İstanbul Verem Savaşı Derneği tarafından 1943 yılında verem mücadelesinde çalışacak hemşireleri yetiştirmek üzere "Verem Savaşı Hemşire Okulu" kurulmuştur. "Tevfik Sağlam Özel Sosyal Hemşire Koleji" olarak da bilinen bu okul ülkemize "sosyal hemşirelik" kavramını kazandıran okuldur.

Sonuç

Kamunun Verem Savaşı Dernekleri ile birlikte yürüttüğü bu çalışmalar tüberküloz salgınının tepede olduğu yıllarda ülkemizde hastalığa karşı mücadelede ulusal çapta hızlı ve güçlü bir cevabın oluşmasına çok katkı sağlamıştır. Zamanla kamu sağlık altyapı ve hizmetlerinin gelişmesi ile derneklerin katkısı görece gerilemişse de başta İstanbul olmak üzere bu birlikte çalışma halen başarı ile sürdürülmektedir.

Son yıllarda özellikle büyük kentlerde

Tablo 1: Yıllara Göre Dispanser Sayıları

Yıllar	Bakanlık Dispanseri	Dernek Dispanseri	Toplamverem Savaşı Dispanseri
1950	8	33	45
1955	43	43	86
1960	67	39	106
1965	87	46	133
1967	125	45	170
1970	173	43	216
1975	218	33	251
1980	224	33	257

Tablo 2: Verem Savaş Dispanseri Çalışmaları, 1974

Yıllar	Bakanlık	Dernek	Toplam
Yapılan Muayene	594.401	298.503	892.904
Film Çekimi	581.155	319.262	900.414
Bakteriyel Muayene	87.555	10.161	97.716
Diğer Lab. Mua.	25.034	5.805	30.839
PPD	111.340	100.900	211.430
BCG aşısı	36.539	34.764	71.303
Ev Ziyareti	181.565	28.165	209.730
Devreden Hasta	60.763	7.981	68.744
Yeni Bul.Hasta	16.821	4.082	20.903

olmak üzere kamu tarafından işletilen Verem Savaşı Dispanserlerin diğer birinci basamak kurumlar karşısında hekim ve hemşireler açısından gecikiliğinin iyice gerilemesi kalıcı/gönüllü çalışan eksikliği sorununu gündeme getirmiştir. Hastalık insidansının azalması, konunun giderek az hekim ve hemşire tarafından bilinen çok özel bir çalışma alanı haline gelmesine yol açmaktadır. Hastalığın giderek yoksullar, göçmenler gibi belirli toplum gruplarında belirginleştiği, eliminasyon hedefi için her hastanın yakından her yönüyle izlenmesi ve desteklenmesi gereğinin daha da arttığı yeni dönemde verem savaşı mücadelesine sivil toplum katkısının önemi daha da artmaktadır. Bu durum da kalıcı/gönüllü çalışanlara sahip dernek dispanserlerinin önemini belirginleştirmektedir. Bu yönüyle kamu/STK işbirliğinin örnekleri olarak Verem Savaşı Dispanserleri doğal olarak sayı olarak azalsa da anlamlarını korumaya devam edecek gibi görünmektedirler.

Kaynaklar

- 1) Tevfik İsmail Gökçe. Verem Savaşında 50 Yıl, 1918-1968. Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği Yayınları. 1969.
- 2) Tevfik İsmail Gökçe. İstanbul Verem Savaşı Derneği. Kuruluş, Gelişim ve Çalışmaları, 1927-1971. İstanbul. 1972.
- 3) Türkiye Ulusal Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu Çalışma Raporları (1990-2005). Ankara.
- 4) Verem Savaşı Genel Müdürlüğü Yıllık Çalışma Raporları (1965-1984), Ankara